

УДК 364-78:355.08

**КОМПЛЕКСНА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ – УЧАСНИКІВ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ**

Ю.Л. Бриндіков

*кандидат психологічних наук, доцент,
Хмельницький національний університет*

У статті висвітлено один із аспектів ємної проблеми збройних конфліктів. Розкрито сутність поняття «збройний конфлікт». Представлено характерні ознаки та фази протікання військового конфлікту. В процесі дослідження проаналізовано різні наукові підходи до визначення типології військовослужбовців – учасників збройних конфліктів. Обґрунтовано потребу в комплексній реабілітації цієї групи військових.

Ключові слова: збройний конфлікт, військовий конфлікт, військовослужбовці, учасники збройних конфліктів, комплексна реабілітація.

Проблеми, пов'язані з необхідністю соціальної реабілітації осіб, які брали участь у збройних конфліктах, на жаль, стали в нашій країні як ніколи актуальними, в кінці 80-х – початку 90-х років ХХ століття. Це було пов'язано з військовими діями в Афганістані, участю наших воїнів у різних миротворчих операціях. Ця проблема виникла знову, починаючи з анексії Криму, військових подій на Сході України, і спровокувала появу багатьох труднощів, пов'язаних з доволі важкою адаптацією військовослужбовців – учасників бойових дій до мирного життя. Все це супроводжувалося глибокими соціально-економічними та соціально-політичними змінами, важким матеріальним становищем і незахищеністю більшості військовослужбовців. Крім того, отриманий у зоні бойових дій стрес, який у більшості випадків став причиною появи посттравматичних стресових розладів, суттєво ускладнив адаптацію й існування учасників збройних конфліктів у суспільстві. Завдання щодо їх залучення до мирного життя лягли, в основному, на плечі їхніх сімей та найближчого соціального оточення, які у свою чергу не були готовими до таких складних випробувань.

Проблеми збройних конфліктів та способи їх запобігання проаналізовані у працях зарубіжних (В. Баринькін, А. Денисов, С. Єгоров, Ю. Северинчик та інші) і вітчизняних (О. Батрименко, Я. Бескорвайний, Ю. Бураков, Г. Луцишин, В. Мандрагеля, С. Попов, В. Толубко та інші) науковців. Типологію і особливості військовослужбовців учасників збройних конфліктів, які потребують комплексної реабілітації, представлені дослідженнями Н. Алаликіної, О. Караяні, Л. Китаєв-Смик та ін. Констатуючи наявність у науковій літературі значного масиву досліджень, що розкривають зміст, характерні ознаки, типологію збройних конфліктів, варто відзначити їх недостатність при аналізі військовослужбовців – учасників збройних конфліктів, які потребують реабілітації.

Мета роботи – охарактеризувати військовослужбовців – учасників збройних конфліктів, які потребують комплексної реабілітації.

Для розуміння характерних особливостей учасників збройних конфліктів розпочнемо з уточнення основних понять. У Військовому енциклопедичному словнику термін «збройний конфлікт» трактується як «форма розв'язання суперечностей між державами з двостороннім застосуванням військової сили» [7, с. 406].

Категорія «збройний конфлікт» у міжнародних відносинах вперше застосовується у Женевських конвенціях 1949 р. разом з терміном «війна», зокрема, вживається поняття «міжнародний збройний конфлікт» і «не міжнародний збройний конфлікт». Під час збройного конфлікту не відбувається докорінна зміна усього державного механізму на військовий лад. Збройний конфлікт – це збройна боротьба між державами або між державою та антиурядовими військовими формуваннями [3, с. 8-9].

Слід зазначити, що у новій редакції Военної доктрини України, затвердженої Указом Президента України від 24 вересня 2015 року № 555/2015, застосовують терміни «воєнний конфлікт» і «збройний конфлікт». Так, воєнний конфлікт – це форма розв'язання міждержавних або внутрішньодержавних суперечностей із двостороннім застосуванням воєнної сили; основними видами воєнних конфліктів є війна та збройний конфлікт. У свою чергу збройний конфлікт передбачає збройне зіткнення між державами (міжнародний збройний конфлікт,

збройний конфлікт на державному кордоні) або між ворогуючими сторонами в межах території однієї держави, як правило, за підтримки ззовні (внутрішній збройний конфлікт) [8].

Військові розглядають локальний збройний конфлікт як «будь-яке зіткнення, протиборство з двостороннім застосуванням військової сили для вирішення протиріч між державою, народами, соціальними групами. Зокрема, у широкому сенсі – це будь-яка війна, у вузькому – обмежене збройне зіткнення, викликане порушенням чи обмеженням суверенних прав однієї з конфліктних держав» [2, с. 3].

Локальний збройний конфлікт, на думку А. Денисова, є конфліктом (форма вирішення протиріч), що супроводжується веденням бойових дій і має такі ознаки: по-перше, бойові дії ведуться на географічно обмеженому просторі; по-друге, як правило, такий конфлікт не має чітких часових меж, і початок бойових дій не супроводжується формальним оголошенням; по-третє, хоча б одним із учасників такого конфлікту є де-юре визнані Збройні Сили держави (історично сформованого й офіційно визнаного світовим співтовариством суб'єкта міжнародного права) [9, с. 20].

Теоретичне узагальнення досвіду різних збройних конфліктів і локальних війн дало нам змогу виявити закономірності їх розвитку й виділити фази, представлені в табл. 1.

Таблиця 1

Фази збройних конфліктів

Фази	Характеристика
Зародження (прихована фаза)	Відбувається зародження конфлікту; військово-політична обстановка стає небезпечною, хоча безпосередньо військової загрози немає; стратегічна стабільність зберігається.
Загострення	При загостренні напруженості і конфронтації, стратегічна обстановка деякий час залишається стабільною. Це супроводжується різкими політичними заявами і погрозами, демонстрацією військової сили сторін.
Нарощення	Відбувається наростання військової загрози, поглиблення конфронтації, перехід до конфліктних дій, але без прямого застосування військової сили. В цілому стратегічна обстановка може бути відносно стабільною.
Криза	Характеризується кризовим станом, безпосередньою військовою загрозою, що призводить до втрати стратегічної стабільності.
Війна	Пов'язана з організованим застосуванням військової сили шляхом ведення бойових дій.
Відновлення миру	Ліквідація наслідків конфлікту мирними засобами й відновлення миру.

Міжнародне гуманітарне право визнає дві категорії збройних конфліктів. Розпізнавальною ознакою тут служить державний кордон: війна між двома або більшим числом держав вважається міжнародним збройним конфліктом, а збройні зіткнення, що відбуваються в межах території однієї держави, – не міжнародними (внутрішніми) збройними конфліктами (звичайно їх називають громадянськими війнами). Керівництво по застосуванню норм міжнародного гуманітарного права Збройних Сил України визначає внутрішній збройний конфлікт неміжнародного характеру як зіткнення на території держави збройних сил уряду з антиурядовими організованими збройними загонами.

Науковці по-різному характеризують збройні конфлікти. Зокрема, С. Бескоровайний вважає, що конфлікт характеризується:

- високим залученням до нього й уразливістю місцевого населення;
- застосуванням нерегулярних збройних формувань;
- широким використанням диверсійних і терористичних методів;
- складністю морально-психологічної обстановки, в якій діють війська;
- змушеним відволіканням значних сил і засобів на забезпечення безпеки маршрутів пересування, районів і місць розташування військ (сил);
- небезпекою трансформації в локальну (міжнародний збройний конфлікт) або громадянську (внутрішній збройний конфлікт) війну. Для розв'язку завдань у внутрішньому збройному конфлікті можуть створюватися об'єднані (різномірні) угруповання військ (сил) і органи управління ними [5, с. 123].

Аналізуючи сучасні збройні конфлікти, Г. Луцишин виділяє такі їх характеристики, як: посилення інтернаціоналізації збройних конфліктів; залучення мирного населення до збройної боротьби; використання широкого спектра озброєнь, зокрема, новітніх технологій; трансформація методів управління конфліктами, що зумовлює різкі переходи від ескалації конфлікту до його деескалації [10, с. 130].

Цікавою вважаємо характеристику збройних конфліктів, представлену Ю. Бураковим, який переконаний, що сучасні війни і збройні конфлікти відрізняються:

- хаотичністю;
- залученням широкого спектра учасників;
- дією регулярних та іррегулярних формувань, що застосовують нестандартні форми і способи ведення збройної боротьби;
- зростанням ролі і значення невоєнних засобів в арсеналі війни (диверсій і провокацій, інформаційних операцій, а так у кіберпросторі, фінансово-економічних інструментів, операцій когнітивної дії тощо);
- надзвичайною жорстокістю і масовими злочинами проти людськості [6, с. 227-228].

У контексті нашого дослідження важливим є той факт, що збройний конфлікт тривалістю понад один рік класифікують як війну, хоча, у випадку анексії Криму і російської агресії на Сході держави, в силу різних причин, Україна не оголошувала про стан війни з Російською Федерацією [6].

Вітчизняні дослідники (О. Васил'єва, Т. Синицька, О. Осуховська, Є. Харченко) переконані, збройний конфлікт на Сході України з величезною кількістю загиблих, поранених, заручників із числа військових та цивільного населення, негативно позначився як на фізичному, так і на психічному стані осіб, які беруть у ньому участь. Психічні зміни, що виникають під впливом бойового стресу, після повернення комбатантів до мирного життя стають основою розвитку бойового посттравматичного стресового розладу і повоєнних змін особистості. Військовослужбовці, які зазнали психотравмування, для відновлення потребують комплексної реабілітації. Спробуємо охарактеризувати військовослужбовців як об'єкт реабілітації, оскільки більшість з них потребує комплексної реабілітації.

Характеризуючи офіцерів, які звільнилися з лав Збройних Сил, Н. Алаликіна наголошує, що це відносно однорідна група, пов'язана загальними установками, ціннісними орієнтаціями, стереотипами, життєвим досвідом, потребами, представники якої однаково реагують у кризових ситуаціях [1, с. 41]. Окрім цього, вони доволі важко адаптуються до нових норм і правил сучасного мирного суспільства. Внаслідок відсутності досвіду створення матеріальних і побутових умов для виходу в запас, вони не вміють керувати процесом реалізації наміченого. Ситуацію значно ускладнює низький рівень їх комунікативних умінь.

У своєму дослідженні Н. Алаликіна визначає типологію військовослужбовців за ступенем тяжкості отриманої психологічної травми:

- легко психологічно травмовані;
- що отримали психологічну травму середньої тяжкості;
- психологічно важко травмовані [1, с. 35].

Аналіз дисертаційного дослідження Н. Алаликіної [1], дав змогу виділити типологію офіцерів, пов'язану з їх реагуванням на стрес-фактори, що виникають в результаті їх звільнення зі Збройних Сил:

— I тип «надмірно активний» або активно-панічний – представники даного типу в умовах скорочення Збройних Сил відразу ж розпочинають бурхливу, хаотичну, не завжди продуману і усвідомлену діяльність, яка, як правило, не призводить до позитивних результатів;

— II тип «активний» – військовослужбовці, які під впливом інформації (рішення про скорочення у зв'язку з реформуванням армії), одразу розпочинають активно діяти, особливо це проявляється при виникненні труднощів або в екстремальних умовах;

— III тип «індиферентний» – представниками цього типу є ті, хто практично не реагує і не змінює своєї поведінки. Це можуть бути, по-перше, «фаталісти», які керуються принципом «чого бути – того не минути», по-друге, «флегматики» – люди з досить стійкою психікою, яких важко вивести з себе;

— IV тип «депресивний», до нього відносять офіцерів, які знижують свою активність під впливом негативної інформації. Вони доволі довго розмірковують, перш ніж прийняти рішення, мало діють, неадекватно реагують на позитивні повідомлення;

— V тип «надмірно депресивний» – військові цього типу не тільки не активізували свою діяльність, а й взагалі нічого не робили, причому одні з них нічого особливого при цьому не переживали, не відчували, інші – навпаки, сильно переживали, приховуючи переживання і відчуття;

— VI тип – інші, які не ввійшли ні до одного з перерахованих вище типів.

Слід наголосити, що всі вони потребують комплексної реабілітації.

Доволі цікаво диференціював учасників бойових дій з деструктивними постстресовими змінами особистості Л. Китаєв-Смик, розділивши їх на три групи:

1) «надломлені», для яких властиве постійне переживання страху, неповноцінності й схильності до жорстокості, неврівноваженості. Часто вони прагнуть до усамітнення та вживання алкоголю та наркотиків;

2) «дурненькі», які мають схильність до інфантильних вчинків і недоречних жартів. Як правило, вони недооцінюють реальну загрозу для власного життя;

3) «люті», які за час бойових дій виробили в собі гіперагресивність. Вони небезпечні для себе і для оточуючих, особливо коли мають зброю.

Представлені категорії військовослужбовців відчують стійку ситуаційну соціально-психічну дезадаптованість, основною причиною якої є соціальне відкидання. Воно належить до класу соціальних проблемних ситуацій і призводить до фрустрації особистості, що виражається переважно в рольових конфліктах. Разюча відмінність типів діяльності в умовах виконання бойових дій і «на гражданці» призводить до розвитку міжрольових конфліктів. У цьому контексті становлять інтерес дослідження Е. Еріксона щодо аналізу характерних особливостей ветеранів війни. Серед них є люди, у яких виникає стан «ідентифікаційної плутанини». Людина, яка перебуває в такому стані, не може сказати, хто вона, звідки, вона не усвідомлює свого «Я». Причина такої поведінки криється у тому, що почуття і думки військового різко відрізняються від переживань людини мирного часу.

Оскільки ми розглядаємо військовослужбовців, які потребують комплексної реабілітації, хотілося б зупинитися на оцінюванні військових О. Караяні з погляду трьох підходів, йдеться про ставлення до них як до «видаткового матеріалу», до «засобу» і до «цінності». Так, «витратний матеріал» за визначенням «вводиться» до справи і зникає в самому технологічному процесі. Єдина вимога до нього – забезпечити його безперервність. При такому підході можна обмежитися виключно наданням людині необхідних психічних кондицій у процесі психологічної підготовки.

Як відомо, «засіб» є одним із основних елементів і факторів досягнення мети. При відношенні до воїна як до «засобу», крім психологічної підготовки, потрібний і «психологічний регламент» у вигляді добре скоординованої психологічної підтримки та допомоги, націлених на розширення психологічних можливостей воїнів, збереження їх психічного здоров'я, підвищення бойової ефективності.

«Ціннісне» ставлення до людини передбачає визнання у ній цілей та інтересів, вищого надбання суспільства та держави. При такому підході, участь людини у війні передбачає наявність спеціальних зусиль держави щодо збереження її психічного здоров'я, повернення у суспільство, надання допомоги при входженні до системи зв'язків і відносин мирного часу.

Названі вище категорії військовослужбовців (учасників збройних конфліктів) потребують допомоги – комплексної реабілітації. На цьому аспекті реабілітації наголошують В. Белов і В. Галкін, підкреслюючи, що вона є системою наукової та практичної діяльності, спрямованої на відновлення особистісного та соціального статусу суб'єкта шляхом комплексного впливу на особистість із залученням медичних, соціальних, психологічних, педагогічних, правових та інших засобів [4, с. 12-14].

Таким чином, потреба в комплексній реабілітації учасників бойових дій почне усвідомлюватися та реалізовуватися в нашій країні лише тоді, коли в суспільній свідомості сформується «ціннісне» ставлення до особистості військовослужбовця. У перспективі це вимагає розкриття практичних аспектів комплексної реабілітації військовослужбовців в умовах реабілітаційних центрів.

1. Алалякина Н. Н. Эффективность психолого-акмеологической реабилитации военнослужащих: Дис. ... канд. психол. наук : 19.00.13 / Наталия Николаевна Алалякина. – М. : РГБ, 2003. – 200 с.

2. Барынькин В. М. Оценка эффективности мер по разрешению военных конфликтов на ранних фазах их развития / В. М. Барынькин // Военная мысль. – 1996. – № 2. – С. 2-9.

3. Батрименко О. В. Особливості сучасних збройно-політичних конфліктів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: 23.00.02 / О. В. Батрименко. – К. : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2006. – 18 с.

4. Белов В. П. Реабилитация: система деятельности и наука. Реабилитация больных нервными и психическими заболеваниями / В. П. Белов, В. А. Галкин. – Л., 1973. – С. 12-14.
5. Бескоровайний С. Я. Види збройних конфліктів та їх правове регулювання / С. Я. Бескоровайний // Юридична наука. – 2014. – № 3. – С. 116-126.
6. Бураков Ю. В. Теоретичні аспекти класифікації локальних війн та збройних конфліктів сучасності [Електронний ресурс] / Ю. В. Бураков. – Режим доступу: <https://www.google.com.ua/search?sclient=psy-ab&biw=1366&bih=637&noj=1&q=%D0%97%D0%B1%D1%80%D0%>
7. Военный энциклопедический словарь / Ред. А. Э. Сердюков. – М.: Военное изд-во, 2007. – 831 с.
8. Военна доктрина України, затверджена Указом Президента України від 24 вересня 2015 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.president.gov.ua
9. Денисов А. А. Социальная реабилитация российских военнослужащих – участников вооруженных конфликтов : Дис. ... канд. социол. наук: 22.00.04 / Андрей Александрович Денисов. – Новочеркасск : РГБ, 2006. – 171 с.
10. Луцишин Г. Особливості сучасних збройних конфліктів в умовах глобалізації / Г. Луцишин // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2014. – Випуск 26. – С. 128-133.

Брындиков Ю. Л. Комплексная социально-педагогическая реабилитация военнослужащих – участников вооружённых конфликтов.

В статье освещен один из аспектов проблемы вооруженных конфликтов. Раскрыта сущность понятия «вооруженный конфликт». Автором представлены характерные признаки и фазы протекания военного конфликта. В процессе исследования проанализированы различные научные подходы к определению типологии военнослужащих – участников вооруженных конфликтов. Обоснована необходимость в комплексной реабилитации этой группы военных.

Ключевые слова: вооруженный конфликт, военный конфликт, военнослужащие, участники вооруженных конфликтов, комплексная реабилитация.

Bryndikov Y. L. The characteristics of servicemen, parties to armed conflicts, who need complex rehabilitation.

The article deals with the problem of violent conflicts. It discovers the essence of the concept «violent conflicts». It presents its characteristic features and phases of an armed conflict. It analyses various scientific approaches to defining the typology of servicemen, parties to armed conflicts who need complex rehabilitation.

Key words: violent conflict, military conflict, servicemen, parties to armed conflicts, complex rehabilitation.

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор Плахотнік О.В.